

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

- Olav J. Bonefeld*: Kongebesøg og kongejagt i Sønderjylland for 370 år siden
Christian Stenz: Hjemmetyskere og folketingsvalget
Olav Christensen: Skrædderlavet i strid med borgmesteren
H. V. Gregersen: Et besøg i Sønderjylland for 150 år siden
Moralske tilstande i Slogs herred

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

Fra Historisk Samfunds arbejde

Årsmødet afholdtes søndag den 26. maj i Bylderup forsamlingshus. Formanden for Historisk Samfund, arkivar Iversen, åbnede generalforsamlingen med at udtale smukke mindeord om afdøde medlem af bestyrelsen, gårdejer Svend Anker Hanssen, Nørremølle. Derefter bragte formanden en redegørelse for foreningens arbejde i det forløbne år.

„Den omorganisering, der tilsigtedes med de nye love, som vedtoges på årsmødet i Gram 1955, er nu med oprettelsen af amtskredsen for Sønderborg amt gennemført for hele landsdelen,“ udtalte han. „De nye amtsudvalg og det udbyggede tillidsmandssystem har arbejdet godt og målbevidst. Foreningen har fået en betydelig tilgang af nye medlemmer, så antallet nu ligger omkring 1600. Ligeledes har Sønderjysk Månedsskrift kunnet forøge sit holdertal betydeligt.

En side af vor virksomhed, vejledning af lokalhistorisk arbejde, har desværre måttet hvile det sidste par år. Det er dog hensigten, at der i den kommende sommer kan tilrettelægges et 14 dages kursus for særlig interesserede seminarieelever og yngre lærere. Til vinter håbes der at få gennemført et mindre kursus af lignende art.“

Formanden omtalte den vellykkede egnsvandring i september i Flensborg med over 400 deltagere, og han sluttede med at pege på de mange store opgaver, der gerne skulle løses i de kommende år. Det kan ikke gøres uden støtte udefra. Historisk Samfund har modtaget understøttelse fra købstæder, amtsråd og stat, og dette er medvirkende til, at arbejdet har kunnet få et så omfattende område, som tilfældet er. —

De efter tur afgående bestyrelsesmedlemmer, forhenværende højskoleforstander Hans Lund, museumsinspektør H. Neumann og lærer Stenz genvalgte, og der besluttedes at afholde næste årsmøde i Flensborg. Den årlige egnsvandring agtes henlagt til Als på den anden søndag i september.

Efter generalforsamlingen holdt overarkivar dr. phil. Harald Jørgensen et overordentlig interessant foredrag om de historiske begivenheder i forbindelse med rejsningen af det nordslesvigske spørgsmål i 1918.

Dels på grundlag af officielt materiale, dels på grundlag af optegnelser af de personer, der ydede deres indsats i de bevægede år gav fordragsholderen et fortrinligt billede af ventetiden før genforeningen.

KONGEBESØG OG KONGEJAGT I SØNDERJYLLAND FOR 350 ÅR SIDEN

Frederik d. Andens drikkekrus på Gottorp Museum

Af Olav J. Bonefeld

På Gottorp museum står et dejligt renæssance sølv lågkrus, som fortjener at blive beundret af de mange besøgende nordfra og da især af sønderjyder. Det er nemlig lavet af sølvdalere vundet af kong Frederik den Anden under et besøg i landsdelen 1587 fra Keien Rantzau til Kolsnap(gård) og den os godt bekendte Hans Blome til Østerholm på Als. I Tyskland er beretningen om kruset offentliggjort i Otto Hintzes bog: „Geschichte des uradlichen Geschlechts des Herren und Grafen Blome“, udkommet i Hamborg 1929.

Kruset er i typisk renæssancestil, højt og slankt i formen med profileret fodrand og en lavtsiddende ligeledes profileret ring, så der dannes et sokkelparti. Det er forgyldt både ud- og indvendig, er 21,3 cm højt og væg-

tigt (lavet af 60 dalere), altså ret et fyrsteligt stykke. Udsmykningen er graveret som det var skik på den tid. På helhedsbilledet kan man over lågknoppen skimte gækken. Denne består af en opretstående $\frac{3}{4}$ havfruefigur, der med armene holder sine to haler, som står op til hver sin side og ender i spiraler. Det valseformede hængsel hviler på en lille konsol. Denne består af et kvindehoved, graveret mellemstykke og en lille plade. Der er ingen hank.

Indskriften (antiqua) på krusets krop:

ANNO 1587 DEN 14. NOVEMB: HAT KONING FRIDERICH
DER ANDER KEIEN RANTZOWN HINRICKSON ZU KOLSNAP
IM HADERSLEBER AMBETE 53 TALER UND DAN HANS
BLOMEN 7 TALER ABGEVONNEN DAVON IST DIESE
KANNE ZUM GEDECHTNUS GEMACHT UND HEIST DIE
KANNE HAM HAM LIEBE GODT TUS TUS

På låget:

DAS GELDT ZU DISSEM DECKEL HAT KON: MAIT: VON HANS
BLOMEN DEM WUCHERER ABGEVONNEN

Det graverede jagtmotiv viser en rytter med to store hunde i bånd og en lille løsgående hund jagende to harer. Bagefter følger endnu en hund bidende en hare i øret samt en ræv med en gås, en anden gås flyver op. Hele jagten foregår i et bakket landskab med buskagtige stiliserede blomster.

Desværre har kruset ingen stempler, der kan sige os, hvem mesteren er, men det har været lavet i Haderslev, hvor kongen sikkert har opholdt sig under besøget, her var Hans Blome dengang amtmand, og til Kolsnap, hvorfra den anden jagtkammerat Keien Rantzau er, er der ikke ret langt. Kruset er kommet til Gottorp museum fra Blomernes ejendom Salgau. Sandsynligvis har kongen foræret Hans Blome det for en eller anden tjeneste. Fr. II og Hans Bl. var ungdomsvenner, og venskabet holdt sig op gennem årene. Måske har Hans Bl., der efter kongens død stod på enke-dronningens parti, bedt om at måtte få dette minde om sit kammeratskab med kongen, da hun har villet betale Bl. for hans hjælp. Mon ikke jagt-scenen viser hen til en jagtudflugt, som de tre herrer har sluttet med terningspil og drik. At drikke sig fra sans og samling jævnlige, ja dagligt, var meget almindeligt, og det gælder lav som højerestående. Fr. II var ikke den, der gjorde mindst ved dette tidsfordriv. Jagt og drik tog meget af hans tid, så det gik ud over pligterne. Det var som bekendt om Fr. II, at Anders Sørensen Vedel i sin ligprædiken sagde, at kunne kongen have

holdt sig fra den skadelige drik, kunne han have levet mangen god dag endnu.

Hans Blome var ligefrem og åbenhjertig, men også hidsig og opfarende. Han lignede af natur vel kongen en del, hvilket sikkert har været medvirkende til, at kongen har fundet behag i hans selskab, og at venskabet holdt sig. Det har sikkert moret Fr. II at give låget omtalte indskription. Som konge og noget ældre har han kunnet gøre det. Mon der ikke med årgerkarl hentydes til, at medens det nu lykkedes at vinde 57 dalere fra Keien Rantzau, så opnåede han kun at vinde 7 fra Hans Blome, en kraftig spøg, der kan fortælle om et intimt venskab. Denne tone kendes iøvrigt også fra andre lejligheder overfor Hans Blome. Engang kaldte f. eks. kongen ham for „en tosset rad“. Fr. II var i omgang ofte lidet behagelig.

Hvordan kandens navn skal fortolkes, er vanskeligt at sige. Jeg vil gætte: „Ham, ham — fingrene væk fra drikkekruset, du må lade være med dette drikkeri — Du milde Gud sikken et gilde — tus, tus — tys, tys, lad os ikke snakke for meget om det, forstået således, som man kan sige det om en begivenhed, man dog gerne mindes. — Jagten er som sagt nok sluttet med et gevaldigt drikkegilde med megen morskab og mange løjer, og for at mindes denne herlige dag har kongen ladet kruset lave, for os et stort minde fra en svunden tid, da kongen var på besøg i Sønderjylland.

Det her omtalte krus kan sammenlignes med et lågbæger, som Fr. II's søn Chr. IV lod lave år 1600 af 30 sølvdalere, det såkaldte mådeholdsbæger, der nu står på Rosenborg. Heller ikke Chr. IV gik af vejen for en dram. Dette har da også jagtscener indgraveret. Det er nok gået for sig på samme måde. Efter en veloverstået jagt med terningspil og drik, har man skullet finde på løjer, og kongen og jagtfællerne væddede så om, at han, kongen, kunne holde sig fra drik en bestemt tid, hvilket bægeret fortæller, at han har kunnet.

Fotografi og beskrivelse har jeg velvilligt fået tilsendt fra Gottorp museet.

HJEMMETYSKERNE OG FOLKETINGSVALGET

Af Christian Stenz

Af gode grunde er det nationale moment ved de politiske valg i Nord-slesvig efter krigen trængt temmelig meget i baggrunden. Enhver ved på forhånd, at som følge af en særdeles imødekommende valglov er det tyske

mindretal i stand til uden større anstrengelser at sikre sig et kredsmandat. Et stemmetal på 7720 ville ved valget den 14. maj have været tilstrækkeligt hertil, og Slesvigsk Parti opnåede ialt 9207 stemmer. Men da den tyske kandidat — Slesvigsk Parti var på daværende tidspunkt endnu ikke anerkendt — ved folketingsvalget i september 1953 fik 9721 stemmer, og partiet denne gang havde sat sig som mål — ret beskedent, syntes man egentlig — at komme op på 10.000 stemmer, må valgresultatet absolut have været en skuffelse, i særdeleshed på baggrund af den samlede danske fremgang med over 6000 stemmer.

Tyskernes forholdsmæssige andel i stemmerne er således blevet stærkt formindsket, mens den i 1953 udgjorde 9,9 %, er den ved dette valg kun 8,8 %.

Det samlede resultat for den sønderjydske storkreds*)

	1953	1957
Socialdemokratiet	34 985	35 444
Radikale venstre	5 298	6 072
Konservative folkeparti	16 111	16 537
Venstre	25 240	27 163
Retsforbundet	4 364	6 450
Kommunistiske parti	1 327	1 150
De uafhængige	1 603	2 314
Slesvigsk Parti	9 721	9 207
Ialt	98 639	104 337

Som det ses, er alle danske partier (bortset fra det kommunistiske) gået frem, og hvad mere er, der er den samme tendens i udviklingen som i det øvrige land. En kongeågrænse, som tidligere mærkedes en smule, derigennem at svingningerne kunne være større her, er nu forsvundet.

En oversigt over de tyske stemmetal ved folketingsvalgene siden 1920 kan bedst anskueliggøres inden for mindretallet, ligesom den kan give et indtryk af, hvordan til skiftende tider økonomiske kriser og storpolitiske tilskyndelser udefra har øvet indflydelse:

	Tyske stemmer	Procent
1920:	7 507	14,3
1924:	724	13,5
1926:	10 420	16,1
1929:	9 787	14,3
1932:	9 867	13,2

*) Dette er skrevet, inden det endelige resultat af fintællingen foreligger.

	1935:	12 617	15,5
	1939:	15 134	16,0
	1950:	6 406	7,0
April	1953:	8 438	9,0
September	1953:	9 721	9,9
	1957:	9 207	8,8

Den tyske tilbagegang ved dette valg er nogenlunde jævnt fordelt over hele landsdelen, størst i Haderslev-kredsen, mindst i Løgumklosterkredsen.

Det tyske stemmetal i de enkelte kredse:

	1953	1957	Tilbagegang i %
1. kreds. Haderslev	1144	1022	10,7
2. kreds. Aabenraa	2205	2063	6,4
3. kreds. Sønderborg	1686	1632	3,2
4. kreds. Augustenborg	502	469	6,6
5. kreds. Tønder	1676	1564	6,7
6. kreds. Løgumkloster	2295	2244	2,2
7. kreds. Rødding	213	207	2,8

En nærmere undersøgelse viser, at den tyske nedgang er større i byer og flækker, nærmere betegnet 5,5 %, end i landkommunerne, hvor den beløber sig til 5,2 %.

Der har altid knyttet sig en særlig interesse til det såkaldte grænseområde, også kaldet „den skæve firkant“ eller „den truede firkant“. Området omfatter 25 landsogne, købstæderne Tønder og Aabenraa samt flækkerne Højer og Løgumkloster. Ganske vist er det tyske stemmetal her kun blevet reduceret med c. 240, hvilket udgør rundt regnet 4 % i forhold til 1953, men et tilbageblik over tidligere resultater fortæller tydeligt om en udvikling til gunst for danskheden. Ved folkeafstemningen 1920 stemte 45,7 % af befolkningen tysk, ved folketingsvalget samme år 33,0 %, i 1926 29,9 % og i 1935 28,0%. Til sammenligning tjener, at ved septembervalget i 1953 stemte 18,1% på den tyske kandidat, og den 14. maj 1957 blev der afgivet 16,9 % af alle stemmer på Slesvigsk Parti.

Blandt de sognekommuner fra „den skæve firkant“, som ligger i Aabenraa-kredsen kan kun Bjolderup og Uge notere en lille tysk fremgang, i Sønderborg-kredsen er der kun fremgang i Holbøl, mens ingen kommuner i Tønder-kredsen har fået øget tysk stemmetal. Anderledes forholder det sig med Løgumkloster-kredsen, der tegner sig for de fleste af områdets kommuner. Her er tysk fremgang i Bov sogn, dog forholdsvis mindre end den danske, i Nr. Løgum, hvor den er større end den danske, i Ubjerg,

hvor der er direkte dansk tilbagegang (resultatet her er som regel afhængigt af til- og fraflytning af danske tjenestemænd), og i Tinglev. Det sidste sted, tyskhedens højborg, har tyskerne en fremgang fra 372 til 401, hvilket udgør en stigning på 7,7 %, mens den danske stigning i stemmer kun er på 7,2 %. Derimod er der tilbagegang i tidligere så tyskprægede sogne som Burkal, Ravsted og Højst.

Selv om der er foregået en udvandring fra Nordslesvig af tysksindede unge, så har man fra hjemmetysk side ikke nøjedes med at bruge dette moment som begrundelse for tilbagegangen, men har indrømmet, at mange landsmænd denne gang mere har stemt efter almindelige økonomiske interesser end efter nationale. Men selv om der kunne være tegn på, at tyskheden har kulmineret allerede i 1953, og at en vedvarende stagnation er der dog ingen grund til at undervurdere en vælgerstyrke på over 9000.

Hans Schmidt, Oksbøl, beholder sit sæde i det danske folketing. Hans personlige stemmetal er på 4177, mens den kandidat, der har opnået det næsthøjeste tal, kun fik 562. Heri ligger antagelig et vidnesbyrd om, at den ret forsonlige linie, Hans Schmidt følger, har fået en kraftig bekræftelse og vil blive fortsat.

„Jydske Tidende“ skriver i en kommentar den 16. maj:

„Den personlige stemmeafgivning på Slesvigsk Partis kandidater er, efter alt at dømme, et billede på det tyske mindretals struktur. Mange af dets vælgere må i hvert fald, hvis stemmeafgivningen skal lægges til grund, være bosiddende landmænd, mens meget tyder på, at mindretallet savner ungdommen, de vælgere, man på tysk kalder „Nachschub“.“

SKRÆDDERLAVET I STRID MED BORGMESTEREN

Af Olav Christensen

Skrædderlavet i Haderslev kom i 1810 i strid med lavets bisidder, byens borgmester Niels Sørensen. Stridens direkte årsag var den, at skræddersvend Peter Petersen den 22. december 1810 havde fået kgl. koncession som frimester i Haderslev.

Udnævnelsen bevirkede, at lavet til regeringen indsendte to klageskrivelser dels over den skete udnævnelse og dels over borgmesteren¹⁾. Det oplystes i klageskriftet, at lavet i 1796 havde valgt borgmesteren til bisidder, men at det med beklagelse hurtig havde mærket, at valget ikke hav-

de haft nogen gunstig indflydelse på hans interesse for lavet, der derfor ikke alene led under hans ringeagt, fornærmelser og despoti, men også måtte tåle en nedværdigelse af sine love. Borgmesteren beskyldtes blandt andet for ikke at ville lade lavets mening komme til orde, og at han var skredet til tåbeligheder. Han skulle have kaldt en mester til sin bolig for ved list og trusler at få oplyst, hvad det var for et lavsmedlem, som havde foranlediget ham afsat som bisidder. Borgmesterens retsstridige optræden havde tvunget lavet til at afsætte ham, idet det ikke længere ville kunne bestå, hvis det fremdeles skulle være kastebold for bisidderens luner. Lavet ønskede ham afløst af en samvittighedsfuld, uegennyttig, upartisk, retskaffen og redelig mand og havde derfor valgt rådmand og stadssekretær Andreas Christoph Lindehan, der besad alle borgernes fulde tillid, kærlighed og agtelse.

Borgmesteren kunne selvfølgelig ikke sidde sådanne beskyldninger overhørig og fremkom derfor på regeringens anmodning i et meget langt svar med en vidtløftig fremstilling af sagen. Han begrundede sin vidtløftighed med, at klageskrivelserne, hvis indhold han betegnede som den frækkeste og mest ondskabsfulde bagvaskelse, særlig beskæftigede sig med hans person.

Borgmesteren skrev indledende, at kongen allerede som kronprins havde udtalt sin allerhøjeste tilfredshed med hans tjenesteiver, og at denne allernådigste tilfredshedsytring hidtil havde været ham en spore til større indsats og også i fremtiden ville være det. Borgmesteren mente også, at alle gode og retskafne Haderslev-borgere ikke underkendte hans gode vilje og iver efter at handle i det almenes vel.

Om sagens fakta gav han derfor følgende oplysninger: Skræddersvend Peter Petersen fra Gammel Haderslev¹⁾, der var en lige så dygtig skrædder som enhver lavsskrædder i byen, havde som landmilitærpligtig tjent kongen tro og brav i otte år. Han var gift med en god men sindssvag kvinde og havde efter overstået ordentlig militærtjeneste nedsat sig i Haderslev for der ved egen flid at forsørge sin familie. Han havde imidlertid ingen midler haft til at erhverve sig lavsrettigheder, hvorfor nøden havde tvunget ham til underhånden at bruge sit håndværk; men lavsmestrene var straks faldet over ham, og han havde måttet affinde sig med dem på betingelser, der havde været meget trykkende for ham. Da han derefter ikke havde haft muligheder for at klare sig og derfor havde klaget sin nød til borgmesteren, havde denne rådet ham til at søge koncession som frimester.

Koncessionen havde imidlertid ladet vente på sig, og da Petersen derfor påny var blevet stævnet af lavet, skønt det havde vidst, at han kun havde

¹⁾ Haderslev rådstuearkiv. Acta XIX B 30.

²⁾ Borger i Haderslev 3. januar 1811.

syet en vams vederlagsfrit for sin svigerdatter, havde borgmesteren påtalt det og opfordret lavet til at optage ham som medlem for de mindst mulige gebyr, selv havde borgmesteren villet give afkald på det ham som bisidder tilkommende gebyr. Borgmesteren havde fået den opfattelse, at lavet havde været indforstået hermed, men desuagtet havde det krævet ti rdlr. af Petersen i receptionsgebyr, seks rdlr. straks og fire efter en vis tids forløb.

I mellemtiden var koncessionen imidlertid indløbet, og Petersen havde derefter ikke ønsket at betale receptionsgebyr, medens lavet stadig havde krævet det af ham, idet det havde hævdet, at koncessionen kun havde givet dispensation fra militærtjenesten³⁾). Borgmesteren havde holdt med Petersen, og da lavet derefter overfor borgmesteren havde krævet lavet samlet, havde han givet sit samtykke hertil.

Pa lavforsamlingen, der var blevet afholdt hos oldermanden skræddermester Andresen på Slotsgrunden den 28. december 1810, havde borgmesteren fastholdt sit standpunkt og henvist lavet til at forelægge sagen for den samlede magistrat, ja evtl. for kongen selv.

Men forsamlingen var nu blevet højroret og voldsom, mange af medlemmerne, der allerede havde taget deres tilflugt til flasken for at drikke sig kurage til, var blevet omtågede, og også oldermanden havde været drukken. De var med stor voldsomhed trængt ind på borgmesteren og havde søgt at gennemtrumfe deres mening. Borgmesteren havde påbudt ro, men uroen havde vedvaret, og oldermanden havde fremhævet, at hverken borgmesteren eller magistraten havde taget sig af lavets sager, nu kunne enhver, der søgte om det, få koncession, uden at lavets erklæring blev indhentet.

Efter at borgmesteren derefter påny havde henvist til at klage på rette sted, havde den nu ustyrlige og højrorede oldermand erklæret, at lavet ikke længere ville have borgmesteren som bisidder, men ville vælge sig en anden, og idet han havde overrakt borgmesteren gebyret for den afholdte lavforsamling, havde han erklæret, at man ikke længere havde brug for hans hjælp.

Borgmesteren skrev endelig, at han nu havde fundet situationen betænkelig, idet opbragte og til dels drukne mennesker havde omringet ham, ligesom han havde befundet sig på fremmed jurisdiktion⁴⁾), hvorfor han havde været uden enhver retslig myndighed. Da man ikke havde taget hensyn til hans ordre om at høre på ham, men der var blevet rettet de mest upassende og fornærmende bebrejdelser imod ham, havde han ikke fundet anden udvej end at fortrække, idet han havde påtalt det skete og tilføjet,

³⁾ Lavets fortolkning var ikke uberettiget, idet det i koncessionen hed: „at han overtager alle en lavsmesters forpligtelser“.

⁴⁾ Slotsgrunden horte ikke ind under købstaden, hvori den først blev indlemmet i 1834, men var fra 1801. da den blev udskilt fra herredet, en særlig jurisdiktion.

at lavet ville modtage en stævning til næste retsdag, hvor lavet da også blev idømt en bøde på ti rdlr. til byen og kongen⁵⁾).

Borgmesteren oplyste endvidere, at der i al den tid, han havde siddet som lavets bisidder, havde hersket det bedste forhold, kun havde der en enkelt gang været en mindre kontravers, da lavet ikke ville optage en mester for et receptionsgebyr på seks rdlr. Siden den nuværende oldermand Andresen var vendt tilbage til byen, havde vildskab, opsætsighed og dårligt lavsvæsen imidlertid siddet i højsædet og drevet sit uvæsen i lavet. Andresen havde for 12 år siden været borger og skræddermester i Haderslev⁶⁾, men da han ikke havde kunnet døje at være i byen, var han draget til Randers. Her havde han heller ikke kunnet finde et blivende sted, men var efter at have drevet megen uvæsen både i lavet og andet steds taget til Viborg, hvor han ikke havde opført sig bedre end i Randers. Efter nogle års forløb var han atter vendt tilbage til Haderslev, hvortil der fra de to byer var indgået klager over og krav på ham. Andresen var stærkt forfalden til drik og drev omkring på gader og værtshuse, medens konen måtte tjene til det daglige brød, og borgmesteren tilføjede, at det var Andresen, der var skyld i hele tvedragten.

I sin 23 sider lange redegørelse beklagede borgmesteren sig sluttelig over brevskriveren, der efter hans mening ikke kunne søges blandt lavets mestre, idet disse for hovedpartens vedkommende ikke kunne skrive, ligesom de kun havde liden eller slet ingen kendskab til det tyske sprog og heller ikke beherskede de i klagerne benyttede latinske og juridiske vendinger. Borgmesteren ønskede derfor navnet på brevskriveren frem, så han kunne blive draget til ansvar.

Regeringens afgørelse faldt den 5. oktober 1811 og gav borgmesteren og Peter Petersen medhold, ligesom det blev pålagt lavet at erstatte Petersen eventuelle omkostninger samt at opgive navnet på den, der havde affattet de indsendte klager, for at han kunne få tildelt en alvorlig reprimande for de fornærmende skrivelser imod borgmesteren.

Skrædderlavets nu fungerende oldermand Levin Schütz⁷⁾ og Hans Hielm⁸⁾ oplyste derefter, at advokat Neuhöffel var klageskrivelsernes forfatter, og han har formodentlig fået en alvorlig irettesættelse for sine unægtelig meget ærekrænkende beskyldninger.

Lad os imidlertid se lidt nærmere på den famøse sag, om vi har mulighed for at bedømme den mere objektivt, end borgmesteren har kunnet gøre det.

⁵⁾ Retsprotokollen.

⁶⁾ Findes ikke i borgerskabsprotokollen og har måske under sit tidligere ophold i byen også boet på Slotsgrunden, men er sikkert identisk med en skræddermester på Slotsgrunden Andres Andresen, som i 1815 søgte om tilladelse til at drive gadehandel i købstanden.

⁷⁾ Levin Hartwig Schütz, borger i Haderslev 11. juli 1793.

⁸⁾ Hans Hielm, borger i Haderslev 12. december 1799.

Den gode borgmester har med rette kunnet føle sig krænket af skrivelsernes indhold, men mon det ikke også har ført til, at han har farvet sin skildring af lavsforsamlingens forløb. Der er næppe tvivl om, at der var blevet drukket tæt, det har de gode lavsmestre sikkert gjort ved alle deres forsamlinger; men den øvrige skildring synes vel drastig. Vi må også kunne se sagen fra lavets side, og forholdene har næppe været strålende for skræddermestrene i Haderslev i 1810.

Peter Petersen havde allerede i 1807 søgt om koncession som frimester, og lavet havde da oplyst, at det ville blive svært i hertugdømmerne at finde en by, der havde så mange uddannede skræddere som Haderslev; fuserne havde man slet ikke tal på. Magistraten havde da også dengang udtalt, at Petersen kunne blive mester ved at betale et så ringe gebyr som seks rdlr. og havde forøvrigt været af den mening, at jo lettere det var at erhverve mesterrettigheder desto sværere måtte det også blive at få udstedt koncession som frimester, som kun måtte bevilges i meget sjældne tilfælde. Der blev da også meddelt Petersen afslag på ansøgningen. Da han indsendte fornyet ansøgning, kunne lavet fremdeles ikke anbefale denne, men understregede, at der i Haderslev, hvor der tidligere aldrig havde været en frimester, var blevet koncessioneret en sådan i 1806⁹⁾, og at der var så mange lavsmestre, at mange måtte sidde med hænderne i skødet. Da der desuden fandtes syersker i hvert hus, og de borgerlige byrder alene hvilede på mestrene, var disses stilling meget dårlig. Magistraten mente imidlertid nu at kunne anbefale andragendet, idet den dog fremhævede, at borgerskabet på grund af de dårlige tider ganske vist måtte bære usædvanlig hårde byrder, der for mangan en håndværker var blevet så meget mere tyngende, som forholdene havde medført, at mangt et håndværk måtte ligge stille; men skrædderne havde dog, selv om det i den af luksus prægede tid også havde været nødvendig at indskrænke det mere luksusbetonede forbrug af klæder, lidt mindst.

I Haderslev var der i 1775 foruden mestrene på Slotsgrunden 17 skræddermestre og i 1843 efter Slotsgrundens indlemmelse 32¹⁰⁾. Når det derfor skønnes, at der i Haderslev med Slotsgrunden, hvis samlede indbyggertal i 1803 var på ca. 3650, har været op mod 30 mestre¹¹⁾, forstår vi, selv om de gode lavsmestre langt fra optrådte korrekt, udmærket deres bekymring og utilfredshed. Vi kan derimod kun fordømme den dårlige rådgiver, lavet har haft i advokat Neuhöffel, som burde have vidst, at det ikke kunne tilledes at fremkomme med slige skriverier om byens borgmester.

⁹⁾ Nicolay Nielsen er ikke fundet i borgerprotokollen og har derfor formentlig også boet på Slotsgrunden.

¹⁰⁾ E. Lautrup: Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben. 1844, s. 161.

¹¹⁾ I 1813 var der 27 (acta XIX B 30).

ET BESØG I SØNDERJYLLAND FOR 150 ÅR SIDEN

Ved H. V. Gregersen

Den senere så bekendte historiker Laurits Engelstoft (1774—1851) var som ung mand en tid medlem af en regeringskommission og fulgte derfor i årene 1807 og 1808 med regeringen til hertugdømmerne. Kronprins Frederik havde taget ophold ved sine tropper i Holsten og snart fulgte også den sindssyge konge og hele regeringen med. Det vil huskes, at Christian VII døde i 1808 under opholdet i Rendsborg.

Fra årene ved hoffet i hertugdømmerne har Engelstoft efterladt sig en dagbog, der er optrykt i „Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie“ III (1867—67). Heri får vi en indsigtfuld mands oplevelser i et par af vort lands skæbneår. Man følger ham umiddelbart før englændernes bombardement på hans flugt fra hovedstaden til Kolding, hvor regeringen en tid havde sæde. Fra dette ophold har han givet læseværdige skildringer ikke blot af livet i Kolding, men også fra Fredericia og Ribe.

En dag var han også i Christiansfeld (søndag den 6. september 1807): „I Eftermiddag var jeg i Christiansfeldt i Selskab med nogle Bekjendtere. Der opholde sig der adskillige Kiøbenhavnske Familier i denne Tid. Stedets Beskaffenhed er tit nok beskrevet af andre. Vi spiste til Aften i Vertshuset baade got og billigt.“

En halv snes dage senere gik turen imidlertid „over Haderslev, Apenrade og Flensborg til Schlesvig“. Den følgende tid tilbragte han i Slesvig, Rendsborg og Kiel og har fra dette ophold givet særdeles oplysende bidrag til stemningen i hertugdømmerne under krigen mod England og alliancen med Napoleon og til forholdet mellem den danske og den tyske befolkning i helstaten.

Sammen med hertugen af Augustenborg, der ledede „Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler“, hvortil Engelstoft var knyttet som sekretær, foretog han en rejse til hertugens godser, hvorfra han har givet følgende skildring:

28. oktober 1807: „Fra Flensborg til Gravensteen ere 3 gode Miil, hvoraf de to første ere stygge, den sidste meget behagelig især fra Rinkenes, en Landsbye, der har en meget romantisk Beliggenhed. Norden for Flensborg tales paa Landet ikke andet end dansk, og det samme er tilfældet sønden for Flensborg næsten lige til Slesvig. Gravenstein kalde Landfolkene her-

omkring Graasteen, hvilket venteligen er det rette danske Navn. Slottet selv ligger omgiven med Søe og Park, hvilken sidste findes beskreven hos Hirschfeld. Det bestaaer af to Sidefløie, to Etager høie, af hvilke den eene indeholder Stedets Kirke; thi der ligger en Flekke hos. Der, hvor Hovedbygningen tilforn har staaet, er nu blot en Søilegang, thi Hovedbygningen afbrændte for endeel Aar siden og er ikke igien opført. Slottet er ellers bygget af en Grev Ahlefeld, som kom i Armod og solgte det med Godset til nærværende Hertugs Fader.“

29. oktober 1807: „Middagsbordet bestaaer her daglig af Hertugen, Hertuginde, 3 Børn (Prinsesse Caroline, Prinserne Christian og Fritz), en Prinsesse Lovise, som er Tante til Hertugen, Hofdame Baronesse Pechlin, en Kammerherre Fontin, der er en gammel Mand og saa uvidende, at han ikke kiender Forskiellen mellem en Planet og Comet, Hofraad Andresen, Doctoren Henrici og mig. Gierne komme desuden hver Dag nogle Fremmede. Man spiser til Middag Kl. 1^{1/2}, til Aften Kl. henved 9. For Tidernes Dyrheds Skyld har man netop nu indført adskillige Indskrænkninger. Istedet for 6 Retter til Middag og 4 til Aften gives nu kun 4 til Middag og to til Aften. Istedet for at forhen enhver fik sin Halvflaske Viin ved Bordet, bringes nu Glasse om paa en Præsenterbakke, og naar Ens Glas er tom, skiænkes i af Lakeierne. Til at undervise sine Sønner har Hertugen en Kieler-Seminarist ved Navn Henrichsen.

I Kirken findes et Malerie over Alteret forestillende Christi Optagelse af Graven, der er kiøbt i Italien af Grev Ahlefeldt og af Konstkiendere ansees for meget got. De øvrige Malerier have intet synderligt Kunstværd.“

30. oktober: „Bønderne heromkring tale alle blot dansk, men hvori dog adskillige tydske Ord indflettes, f. E. Knoget d. e. Knokler (Knochen). Det, som ellers hedder at møde (for Retten), kalde de erskenen (erscheinen), hvilket kommer deraf, at alle Stævninger udstædes paa tydske i Hertugdømmet Slesvig, og det stedse hedder, at de beordres at erscheinen.

Paa Als er opstaaet en Strid om Besiddelsen af de Kanonkugler, Engellænderne ved en Leilighed skiøde i Land, da nogle senere tilkomne Hielpecropper havde taget dem med, og nu reclamationes de af dem, som egentligen havde været i Faren.

Engellænderne ere saa forsigtige, at deres Brigger, som krydser omkring Øerne, have et Art af Garn giort af Tougværk rundt om sig fra Vandgangen til høit over Rellingen for at dækkes mod pludselig Entring, ligeledes kaste de i mørke Nætter af og til Raketter i Luften eller affyre Kanoner for ved Hielp af Lysningen at see, om ingen Fiende skulde være i Farvandet.

Lovisa Augustas Hofcavaleer Kammerjunker Buchwaldt har oprettet et Jægercorps paa Als, som fører Navn efter hende og bestaaer af 50 Mand.“

31. oktober: „Idag Kl. 2^{3/4} kom Kronprinsen og Prins Frederik af Hessen (Gouvernør i Rendsborg) her tilligemed to Adjudanter. Nogle af foranførte Lovisa Augustas Jægercorps vare redne ham imøde. Ved Middagsbordet spiste de sædvanlige, uden at K. P. Nærværelse heri gjorde nogen Forandring. Førend vi gik tilbords, kom et Optog af Byens Dreng, en Snees Stykker i alt, med en rød Fane, hvorpaa stod C. VII, og et slags Uniform med Fiedre i Hatten, Trommeslager og Piber, og marscherede op uden for Vindverne med Musik, hvorpaa de exercerede lit, saa got de kunde. Kronpr. lod dem give en Douceur. Nogle af Byens Dreng havde ikke villet være med af Frygt for, at Kronpr. da strax skulde tage dem til Soldater. Man seer ellers nu i enhver Landsbye Dreng exercere med Trækaarder, Fier i Hatten o. s. v., ligesom de fleste Bønderdrenge allerede bære deres Haar klippet ligesom Soldaterne. Det vil ret blive en militærisk Generation, den som voxer op! — Vi fik nu 12 Retter Mad og 4 Sorter Viin. K. P. syntes at være i got Humeur, men han er saa tilbageholden, at han aldrig udlader sig det mindste om nogen politisk Sag.“

1. november: „Jeg var her i Kirke. Præsten Paulsen prækede tydsk. I sit Hovedsogn Asbøl præker han dansk. Da dette er Folkesproget, og der derfor næsten overalt i det Slesvigske maa prækes Dansk paa Landet, saa er det ikke sielden Tilfældet, at de Præster, som kaldes, ikke forstaae Dansk eller forstaae det ikkun slet og derfor præke det ogsaa slet. Nogle begive sig paa nogen Tid til Danmark for at lære Dansk. Ellers ansees det i det Slesvigske for fornemt at tale tydsk og for gemeent at tale dansk.“

2. november: „I Formiddag kiørte jeg med Hertuginde o. fl. til en Landsbye 1 Miil herfra kaldet —¹⁾, hvor der holdtes Marked. En Deel Mennesker vare samlede der, endskiønt Veiret var slet. Vi blev der en Times Tid. De allerfleste Mandfolk, jeg saae, havde Kystmilice-Cocarden paa Hatten.

Engellænderne krydse endnu i Beltet med fem Brigger, og disse ere nok til at afskiære Communicationen med Sielland! Ogsaa ved Als har den Brig, som beskiød Momark, igien ladet sig see. Det var den, som sendte Tønden i Land med et tydsk Brev. Capitainen derpaa hedder Craft.“

4. november: „Standsningen af Tilførselen til Kiøbenh. har især været ufordeelig for Øen Als, der i dette Efteraar kunde have udført Æbler for 60.000 Rd., da Frugthøsten har været overmaade riig. Man griber nu til det Middel at lave Most deraf for dog at giøre nogen Anvendelse deraf. En Tønde Gravensteener Æbler, som ellers kostede 5 á 6 Rd. og mere, sælges i Aar paa Stedet for 4 Mark Dansk.

5. november: „Idag reiste jeg med Hertugen og Hertuginde til Augu-

¹⁾ Landsbyens navn er udeladt. Det drejer sig muligvis om Kipleve, men i så fald er markedet afholdt uden for den sædvanlige markedstermin, jfr. H. V. Gregersen: Messe og Marked (1955), s. 50, 78f.

stenborg paa Als, 2¹/₂ Miil fra Gravenstein. Færgestedet er ved Sønderborg, en venlig Bye med en 4.000 Indbyggere paa den sydvestlige Kyst af Als. Slottet paa Byens østlige Side kunde gøres til en Slags Beskyttelse for Havnen. Det har nu kun 2 Etager, forhen 3, og Taarnene ere nu nedrevne, blandt hvilke ogsaa det, i hvilket Kong Christian II sad, som var paa Slottets nordlige Side. Det tilhører Hertugen af Augustenborg, som ogsaa besidder alle de Byen omgivende Jorder. Augustenborg ligger en liden Miil nordlig for Sønderborg. Det er et temmelig stort Landslot men uden al architectisk Smag, skiønt det er opført af nyt af Hertugens Fader, hvilken det kostede 90.000 Rd. Beliggenheden er yndig ved en Bugt, der gaaer ind fra den vestlige Side. Et net lille Flekke ligger derhos. Paa Als tales ikkun dansk, men Øen har dog en tydsk Forfatning. Den største Deel af Øen tilhører Hertugen af Augustenborg, hvis Indtægter af hans Godser udgiøre omtrent 80.000 Rd. aarlig. I Eftermiddag besøgte jeg en gammel academisk Ven, Præsten Sabroe i Adzerballe, en Miil fra Augustenborg.“

6. november: „Kom tilbage fra Augustenborg tilbage til Gravenstein.“

7. november: „Skiønt Sønderborg ligger ved et saadant smalt Farvand, at det vilde være meget let at forsvare Indløbet dertil, have dog Forsvarsanstalterne især af Mangel paa Skyts været saa slette, at Engell. let kunde have bombarderet og opbrændt Byen.“

8. november: „Reiste fra Gravenstein over Apenrade og Haderslev til Aarø Sund. Apenrade har været meget udsat for Engellændernes Angreb, og, da der først nu ere komne nogle Batterier istand, havde det været dem en let Sag for længe siden at beskyde og ødelægge Byen.“

9. november: „Imorges tidlig gik jeg i en stor Baad over fra Aarø Sund til Assens — to Mile — og ankom efter to Timers Seilads paa sidste Sted.“

Moralske tilstande i Slogs herred i midten af det 19. århundrede

Af H. V. Gregersen

Voldtægt og bølleuæsen hører til de forbrydelser, der på en ganske særlig måde formår at vække harme i offentligheden, og rettens gang i den slags sager følges derfor gerne med stor opmærksomhed. Nu giver det naturligvis et ganske skævt billede af tilstandene i en tidsalder, om man vil slutte noget alment om de moralske forhold ud fra nogle ganske enkelte tilfælde, og forbrydelser af den

nævnte art har selvfølgelig fundet sted til alle tider. Alligevel skal der her anføres lidt om folks syn på den slags for godt et århundrede siden, idet også disse specielle forhold er med til at kaste lys over folks reaktion på voldsforbrydelser og over deres forsøg på at finde frem til det ondes årsag.

I sommeren 1841 indsendtes der af nogle beboere i Jejsing en protest mod den straf, der var blevet et par bøller, som havde tjent hos gårdmand Edlef Bucka, til del. De havde længe terroriseret egnen med deres voldshandlinger, og nu var de omsider blevet dømt for voldtægt, men dommen havde efter folks mening været alt for mild. Også de to forbrydere havde givet udtryk for denne opfattelse, idet de havde ytret: »Nu ved vi, hvad det koster, når man vil have sin fornøjelse med en pige.« De protesterende hævdede, at de ikke mere turde lade deres døtre og piger gå alene til markeder af frygt for, at de skulle blive æreskændede, når dommerne udviste så stor lemfældighed over for den slags forbrydelser.

At der i den pågældende sag var tale om et par bøller af ualmindelig ondartet karakter, var der beviser nok for. Samme dag, voldsforbrydelsen var blevet fuldbyrdet — vi gætter på baggrund af tiden og stedet, at det er sket i forbindelse med det kendte Kloster marked —, havde de to tjenestekarle på Solderup mark taget en mand med magt, havde sat sig oven på ham og drevet skammelig spøg med ham, som det hedder i jejsingernes klage. Da den stakkels mand omsider var sluppet løs, var de endda rendt efter ham.

Også ved tidligere lejligheder havde de to fyre drevet deres bølleuvæsen. Ved forrige høstgilde havde de trukket bukserne ned på en mand fra Jejsing, og efter pinsefesten havde den ene af dem om natten lokket en pige ud af hendes seng under foregivende af, at hun skulle hente øl til sin husbond. I hendes fravær var karlen kravlet op i sengen, hvor også gårdens anden pige lå, og der var da blevet et sådant postyr, at deres husbond havde måttet tage affære. Nogen tid senere efter et rejsegilde havde man fundet ham liggende i en lade i nogle høvlspåner sammen med den samme pige. Samtidig var det kendt, at en pige havde forladt egnen, fordi han havde besvangret hende.

Såvidt jejsingernes klage, men den blev anledning til, at der udsendtes forespørgsler til de stedlige sognepræster, og deres indberetninger er ikke uinteressante som følge af det tidsbillede, de giver.

Pastor *Chr. Hansen Hoeck*, der havde været præst i Hostrup sogn siden 1828, var den nærmeste til at give en forklaring på det skete, da det var hans sognebørn, der havde begået forbrydelserne. Han klager i sin indberetning over, at kirkebesøget var for dårligt, selv om det var ringere mange andre steder. Den nye helligdagsforordning, der var blevet indskærpet efter det kirkelig dødvande, som rationalismen havde skabt, blev endnu ikke overholdt i Hostrup sogn. Letsindighed i forbindelse med spille- og drikkelidenskaben syntes tværtimod snarere at tiltage end at aftage. Især var det galt med drikkeriet, som på denne egn særlig fremmedes efter, at *punschedrikkene* var blevet så almindelige.

Blandt tyendet var letsindigheden mellem de to køn stor, især fandt der hver søndag aften til langt ud på natten sammenkomster sted, hvor det ikke netop gik sømmeligt til. Gårdmændene holdt ikke omhyggeligt nok øje med de unge, end ikke med deres egne børn. Myndighederne var også alt for lakse i bedømmelsen af de udskjelser, som kom frem for domstolene. Fire piger var i pastor Hoecks

tid blevet voldtaget og skammeligt mishandlet uden, at gerningsmændene var blevet behørigt afklapsede. Af disse var de to af tilfældene blevet forøvet i sommeren 1841, og det sidste tilfælde, der havde givet anledning til protesten, havde været meget oprørende: To fulde karle voldtager og mishandler en pige, men får blot 10 rdlr. i bøde. Familien påtænkte derfor at bringe en offentlig omtale af sagen i en avis for at appellere til offentligheden.

Men selvfølgelig fandtes der også, skyndte præsten sig at tilføje, mange gode, brave og kristeligt religiøse familier i Hostrup sogn, og sluttede med at udtrykke håbet om, at myndighederne ville komme *vagabond-* og *tiggeriuvæsenet* til livs. Den slags mennesker havde fri passage overalt og næsten herberge i hver eneste landsby. Der var ingen tiggerfoged i Hostrup sogn, og sogne- og byfogeder tog sig ikke af sagen. »De beder ikke mere om almisser, men kræver dem og truer død og pine, hvis de ikke får deres vilje. Derfor er også tyverier ved at høre med til dagens orden.«

At der lå et socialt problem bag ved tiggeriuvæsenet, faldt det ikke den gode pastor ind, men det var måske også for meget at kræve af den tids mennesker. Den moralske situation var vel, når alt kommer til alt, til en vis grad en følge af tidens sociale nød. Pastor *Holten Lützhøft* klagede i hvert fald i begyndelsen af 1850'erne over, at der i Bylderup sogn levede adskillige mænd og kvinder i hus sammen og almindeligvis regnedes for brudefolk, skønt de aldrig var blevet ægteviede. —

Ved siden af Hoeck har også pastor *Chr. Th. Bargum*, der helt siden 1801 havde levet som præst i Rabsted sogn, givet en udtalelse om de moralske tilstande. For ham var hovedondet det meget udbredte drikkeri. Sabbathsforbudet blev overhovedet ikke respekteret i Rabsted sogn. Tværtimod sad folk i kroerne til den lyse morgen, ja lige fra lørdag eftermiddag og natten igennem til kirketid om søndagen. Også i højtiderne vakte folks svirren, spillen og sværmen i kroerne anstød, så mange gode mennesker — og dem var der Gud ske tak også her flest af! — af hjertet beklagede sig derover.

Men så længe alt kunne gå ustraffet, ville der ingen ændring indtræde. Præsten formåede i hvert fald ikke at gribe ind, og andre holdt sig tilbage af hensyn til følgerne. »Måtte det dog blive anderledes. Det er mit og det er det almindelige ønske.«

Iøvrigt trøstede han sig med, at der i almindelighed herskede en god ånd i sognet, men han ønskede dog at gentage, at der ofte både på hellig- og søgnedage blev huseret voldsomt i kroerne, og alt blev gjort for at hale de endnu ufordærvede med ned i skidtet.

At rationalismens præster ikke havde megen magt til at ændre noget ved disse forhold, er der måske ikke så meget at indvende imod, men bedre blev det naturligvis ikke, når folk om en af præsterne, *Johann Hinrich Prehn* fra Bjolderup, der var død i 1831, sagde, at han lå i sengen og drak. Drikkeriet var blevet en svøbe for hele egnen, og forholdet bedredes egentlig først kendeligt efter genforeningen, da spiritusbeskatningen sattes voldsomt i vejret.

Henvisninger: RA. Slesvig-Holstenske provinsialregerings arkiv. Tønder amt. Diverse sager 1835, 1839—48. Lützhøft i Ribe Stifts Årbog 1950.

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

**Sønderjydske
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

**Hassel
Gymnasium**

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Mellemskole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved He-
vendelse til *Peter Kæs*
Rektor, Has-

**VALLEKILDE
Folkehøjskole**

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

HEJMDAL

Landsdelens Blad

**Brede Sogns
Spare- og Laanekasse**

Bredebro tlf. 41341

*

Stiftet den 1. maj 1875

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Paul Thomsen

Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

Sønderjyllands Kreditforening

Haderslev

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Støt vore annoncører

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

GRAM
KOLEANLÆG

Brødrene Gram A/
Vojens

*Støt de sønderjydske
Indsamlinger*